

de los hombres. Con base en las ideas políticas de Solón, los autores concluyen que la comunidad es el concepto fundamental sobre el que se debe asentar la teoría política.

La obra acaba con un epílogo que resalta la importancia que ha tenido el pensamiento griego como guía a lo largo de la historia y exhorta a que también en el siglo XXI se acuda a los griegos para alumbrar los problemas políticos que hoy se plantean.

Los autores consiguen extraer todo el contenido implícito de los versos de Solón gracias a un vasto conocimiento histórico y contextual. Realizan una exposición completa de las ideas políticas del ateniense a las que dotan de coherencia y sitúan en un sistema, tal y como debieron aparecer en su origen. Además, muestran la importancia, profundidad y vigencia de las ideas de Solón, estimulando así al lector para que se interese por un pensador del siglo VI a. C.

Víctor José ESCUDERO, Universitat de Barcelona
vescudak15@alumnes.ub.edu | DOI: 10.1344/conv36.730.45293
© Víctor José Escudero, 2023 – CC BY-NC-ND

Fina BIRULÉS

Hannah Arendt: el món en joc

Barcelona: Arcàdia, 2023

296p., ISBN: 9788412592610

La que fou professora de la Universitat de Barcelona, Fina Birulés, publicà, el mes de març de 2023, un llibre sobre Hannah Arendt, de la mà de l'editorial Arcàdia. El llibre porta per títol *Hannah Arendt: el món en joc*. Hom no es sorprendrà en veure aquest llibre a les prestatgeries de les llibreries, atès que la professora gironina ha dedicat bona part de la seva tasca investigadora a aquesta pensadora jueva de mitjans de segle XX. Destaquen títols com *Llibertat, política i totalitarisme*, aparegut el 2019, o la seva tasca com a coordinadora i compiladora de l'obra *Hannah Arendt, el orgullo de pensar* que veié la llum l'any 2000.

El que es pot plantejar, però, és què aporta el nouvingut llibre de Birulés a l'espectre d'investigacions sobre Hannah Arendt. I, la veritat, és que només d'entrada ja suposa una ordenació de les idees respecte la pen-

sadora. Un recull informatiu, ben trenat, que amb bon ritme va obrir la porta a les coves del pensament arendtià, va donant les claus per traspassar els llindars, i ofereix una càlida benvinguda a algú que vulgui introduir-se dins del pensament d'Arendt. Serveix per a la introducció, però hom faria bé si, després d'haver accedit al seu pensament, d'haver-hi entrat de ple i comprès com va gestar-se i desenvolupar-se, tornés a les pàgines d'aquest volum de Birulés, atès que també conclou qüestions importants, esclareix molts conceptes que solien ser un parany complicat dins de l'obra de la pensadora jueva i, també, introdueix nous horitzons que podrien il·luminar la investigació posterior.

El llibre s'estructura entorn dels conceptes que la filosofia arendtiana fa germinar. El concepte d'inici, amb el vessant antropològic de la natalitat, el concepte de totalitarisme, i, també, el concepte de crisi, que és inclòs per Birulés com a part de l'allau conceptual d'Arendt, la qual cosa suposa una aportació força important pel que fa a les eines amb què els estudiosos s'han aproximat i iniciat en el seu pensament. Els solcs que Birulés fa a cada capítol fan xaragall més enllà, obren, tots ells, possibilitats a temes molt més profunds. És de destacar, així, que amb poques pàgines Birulés abordi d'una manera tan adequada i profunda temes que mereixerien obres senceres. Aquestes reflexions que fa l'autora de l'obra giren entorn dels conceptes de «món» i «natalitat», i la proposta que planteja és llegir l'obra d'Arendt a partir d'ambdós. Això, però, no és exclusiu, no vol dir que s'hagi de fer així i només així, però aporta una perspectiva respecte a l'obra de la pensadora que germina amb una comprensió molt profunda del perquè de tot plegat, arribant així al moll de l'os.

L'obra comença amb unes consideracions preliminars, el centre neuràlgic de les quals és l'entrevista que Günter Gaus va dedicar a Arendt al programa *Zur Person*. D'aquest capítol en destaca la presentació de l'univers filosòfic arendtià, teixit amb la seva biografia. Es mostra molt clarament la relació entre vida i obra, entre pensament i acció. I és que les experiències d'Arendt, i la forma com s'hi enfrontà, constitueixen un «exercici de pensament» (p. 10), sobre el qual es sustenta la reflexió que veu la llum en les seves obres. No només l'experiència del totalitarisme, sinó també l'experiència i la coneixença del mal humà, la reflexió antropològica lligada amb la política, que emergeix, entre altres, en la noció de «crims contra la humanitat». Tota una sèrie de reflexions que provenen del seu passat, que sempre és present, i s'esforcen per entendre els esdeveniments del seu temps, tot tenint present que «naixem en un món que ja hi era abans que hi arribéssim» (Idem).

El segon capítol («El totalitarisme, un fenomen sense precedents») està dedicat a la qüestió del totalitarisme. Part del text ja va veure la llum al llibre *Llibertat política i totalitarisme* (que va aparèixer de la mà de Gedisa l'any 2019), com fa bé d'annotar l'edició que ofereix Arcàdia del nouvingut llibre. El capítol deixa com a penyora la catalogació d'un «guió per a la reflexió en “temps foscos”» (p. 11), que es destil·la de la reflexió entorn del totalitarisme que fa Arendt. Un guió sobre com articular una filosofia quan aquesta s'ha de fer en forma de resistència.

Els capítols tres i quatre (que porten per títol: «Entorn del món» i «L'especificitat de la política», respectivament) reflexionen entorn dels conceptes de «natalitat», «pluralitat» i «món» en el seu vessant polític. La política està, així, amarada d'aquests conceptes, atès que al centre d'aquesta pràctica s'hi troba, en el plantejament d'Arendt, el món, entès com la humanitat, definida per la condició de nats dels seus integrants. La pluralitat constitueix la forma d'aquest món, i permet l'espai *entre* les persones, on podrà i haurà de desenvolupar-se la política; ho explica l'autora traient a col·lació aquestes línies de la pensadora jueva: «No és l'Home, sinó els homes els qui habiten aquest planeta. La pluralitat és la llei de la terra» (p. 141). Negar aquesta pluralitat en la humanitat constituirà un dels gèrmens del pensament totalitari i homogeneïtzador. Aquests apartats apunten a la qüestió i importància de les relacions en Arendt, i la fragilitat humana, així com la fortalesa, que són capaces de generar.

Entrant ja en el cinquè capítol, que porta per títol «Crisi», es troba l'accent en les controvèrsies públiques (p. 145) en què Arendt es va veure implicada la dècada dels seixanta del segle passat. Principalment, destaca la inclusió del mot «crisi» com a concepte que constitueix un dels nusos del seu pensament, i que s'hi troba en diversos moments de la seva trajectòria. En aquest capítol, també, s'hi troba un retrat de l'atenció que Arendt dedicà al cas d'Eichmann, que fou jutjat a Jerusalem el 1961, i que brollà en la famosa reflexió sobre la banalitat del mal. A aquest respecte, Birulés, apunta que «li devem [a Arendt] una concepció del mal, sense la qual no podríem comprendre ni els nazis ni la destrucció dels jueus europeus [...] Hannah Arendt té raó quan afirma que el mal pot resultar de la indiferència i de l'absència de pensament» (p. 157). No deixa de sorprendre com aquest capítol esclareix molt bé diferents problemàtiques de l'obra d'Arendt, tant pel que fa a la qüestió de la realitat i la ideologia («5.2 El lloc de la veritat i la mentida al món modern»), com, per exemple, pel que fa a l'atenció a qui no té un món, perquè se li nega, el pària («5.3 La figura del pària i els sense

món»). També cal destacar com el terme «gramàtica» guanya importància dins del panorama que es planteja (p. 197). La pràctica quotidiana, *l'anar fent* de la persona, està amarada de gramàtica, essent un element constitutiu de l'acció. És la gramàtica la que dona significat a gran part de l'entorn i fins i tot té la capacitat d'amagar coses, com per exemple, opressions polítiques. La gramàtica, així, ofereix una prefiguració de la realitat, i s'hi ha de prestar molta atenció. Com aquests temes, n'hi ha també d'altres que s'enceten i es perfilen sobre el pensament d'Arendt en l'obra de Birulés, tots ells lligats a vàries obres de la pensadora.

Finalment, el darrer capítol, que porta per títol «Per esguard del món», recull alguns dels «trens de pensament» d'Arendt, que al llarg del llibre s'han anat desfilant i nuant alhora. En aquest capítol «es mostra que els gestos a favor del món tenen a veure tant amb l'acció com amb la comprensió, és a dir, amb els nostres intents de “dir el que és”» (p. 13). El capítol fa síntesi de la reflexió suscitada pels textos que han anat apareixent. Es posa l'accent en la necessitat d'atendre el món, preludi del comprendre, rerefons de l'acció política. Una responsabilitat amb el món, aquesta, que fa estar al subjecte humà a l'esguard. Destaca també del capítol la immersió del terme «esperança», lligada al present, no tant al futur, com d'entrada podria semblar: «Certament no podem viure sense esperança, però hem de dubtar de l'esperança que ens porta a habitar en el món del futur i que, en el mateix gest, ens fa indiferents a la realitat» (p. 217). Aspecte, aquest, que deixa veure el realisme polític d'Arendt.

Tot el llibre de Fina Birulés està força fonamentat amb un sense fi de bibliografia secundària sobre Arendt. La qual cosa suposa un esforç de l'autora per fer avinent el que han dit altres autors sobre la pensadora jueva amb el que ella mateixa vol dir. Es trenca, d'aquesta manera, una obra cabdal per a la investigació sobre Arendt, així com per a la comprensió de la filosofia del segle XX. El llibre *Hannah Arendt: el món en joc* és una aportació a la bibliografia sobre la pensadora que permet, com ja s'ha dit, encetar noves línies d'investigació, a banda d'iniciar-se en el seu pensament, però també és l'accés a tota la plana major dels estudis que se li han dedicat.

Francesc Xavier MARQUÈS, Universidad Complutense de Madrid

fmarquc15@alumnes.ub.edu | DOI: 10.1344/conv36.730.45294

© Francesc Xavier Marquès, 2023 – CC BY-NC-ND